

۱۰۶۰ مؤسسه آموزش عالی علوم انسانی

سرشناسه:	حدادزاده، غلامرضا، ۱۳۵۹ -
عنوان قراردادی:	نهج البلاغه . فارسی - عربی. برگزیده
عنوان و نام پدیدآور:	ارتباطات در سیره امام علی (ع) / غلامرضا حدادزاده.
مشخصات نشر:	قم : مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)، ۱۳۹۴.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۲۸۳-۱
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۱۹۹.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۶ (فیا).
موضوع:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق
	-- سیاست و حکومت
موضوع:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق.
	نهج البلاغه -- نقد و تفسیر
موضوع:	ارتباط
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی (ع) العالمية.
	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)
رده بندی کنگره:	۱۳۹۴ س/۳۸/۰۹ BP
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی:	۳۹۸۰۱۹۷

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

ارتباطات در سیره امام علی (ع)

مؤلف: غلامرضا حدادزاده

چاپ دوم: ۱۳۹۶ ش / ۱۴۳۸ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ع)

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۲۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰ نسخه

مراکز پخش

ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸

تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ / (داخلی ۱۰۵) / ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

ایران، قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۱۳۳۱۰۶

ایران، قم، مجتمع ناشران، طبقه سوم واحد ۳۰۸. تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۴۰۲

Telegram: https://telegram.me/pub_almostafa
Website: <http://www.buy-pub.miu.ac.ir/>

Email: miup@pub.miu.ac.ir
Website: pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: مرتضی محمدعلی نژاد شانی
- مدیر تولید: جعفر قاسمی اهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

ارتباطات در سیره امام علی علیه السلام

غلامرضا حدادزاده

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر
المصطفی ص

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. ازاین‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمه‌الله و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعة المصطفیٰ ص العالمیة» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی ص «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ص» را تأسیس کرده است.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ص

فهرست

پیش گفتار ۱۱

مقدمه ۱۷

بخش اول: ارتباط از منظر علم ارتباطات

۱. تاریخچه تحول و شیوه‌شناسی ارتباطات انسانی ۲۵

ادوار تحول ارتباطات ۲۵

نقش ارتباط ۲۷

شیوه‌شناسی ارتباطات انسانی ۲۸

۱. ارتباطات درون‌فردی ۲۸

۲. ارتباطات میان‌فردی ۲۹

۳. ارتباطات کلامی ۳۰

۴. ارتباطات غیرکلامی ۳۲

کارکردهای ارتباطات غیر کلامی ۳۳

۱. نقش جای‌گزینی ۳۴

۲. نقش مکمل ۳۴

۳. نقش تأکید ۳۴

۴. نقش هیجانی ۳۴

۵. نقش کمکی ۳۴

۳۵.....	ارتباطات جمعی
۳۷.....	۲. عناصر بنیادین در ارتباطات انسانی
۳۷.....	فرستنده (منبع)
۳۸.....	گیرنده (مقصد)
۴۰.....	پیام
۴۱.....	کانال ارتباط
۴۲.....	اختلال

بخش دوم: بسترهای اجتماعی عصر امیرالمؤمنین علیه السلام و مبانی ارتباطی ایشان

۴۷.....	۱. جریانات و بسترهای اجتماعی در دوران حاکمیت
۴۷.....	تجاهل جامعه نسبت به حق
۴۹.....	بازگشت به سنت‌های جاهلیت
۵۲.....	روی آوردن یک‌پارچه جامعه به حکومت علوی
۵۴.....	جامعه‌ای که اهل بیت پیامبرش را آزرده بود
۵۶.....	جامعه‌ای با فساد مالی و کارگزارانی اشرافی
۵۹.....	جامعه‌ای دورمانده از اسلام اصیل
۶۲.....	شروع جامعه‌ای عدالت‌محور
۶۷.....	۲. مبانی ارتباطی امیرالمؤمنین علیه السلام
۶۸.....	توحیدمحوری
۷۱.....	اخلاق انسانی و اسلامی
۷۴.....	سیره و منش پیامبر صلی الله علیه و آله
۷۷.....	عدالت‌محوری

بخش سوم: شیوه‌های ارتباطی امام علی علیه السلام

۸۳.....	۱. گونه‌شناسی ارتباطی امام علی علیه السلام
۸۳.....	گونه اول: خطابه
۸۴.....	۱. تعریف خطابه
۸۵.....	۲. خطابه قبل از اسلام
۸۶.....	۳. خطابه بعد از اسلام

۴.	خطابه‌های امام علی علیه السلام در دوران حاکمیت	۸۹
۵.	برخی ویژگی‌های خطابه‌های امام علی علیه السلام	۹۰
	الف) فصاحت و بلاغت	۹۰
	ب) موزون و آهنگین بودن کلمات و عبارات	۹۴
	ج) حسن شروع	۹۵
	د) توجه به ایجاز کلام و مقتضای حال مخاطب	۹۷
	ه) استفاده از آیات، تمثیل، استعاره، کنایه، تشبیه، و شعر	۹۸
	گونه دوم: مرسولات و نامه‌ها	۱۰۰
	برخی ویژگی‌های نامه‌های امام علیه السلام	۱۰۳
	الف) ساده‌نویسی و استعمال جملات کوتاه و دل‌نشین	۱۰۳
	ب) ایجاز و اطناب با توجه به مقتضای حال، و موضوع نامه	۱۰۵
	ج) توجه به مسائل اخلاقی و حقوق انسانی در اغلب نامه‌ها	۱۰۵
	د) استفاده از شواهد و امثال و حکم در نامه‌ها	۱۰۷
	ه) به‌کارگیری قابل توجه آیات کریمه قرآن در نامه‌ها	۱۰۷
	و) بیان حقایق بدون اغماض و تسامح	۱۰۷
	گونه سوم: وصایا و سفارش‌ها	۱۰۸
	گونه چهارم: حکمت و استدلال‌های عقلی	۱۱۰
	گونه پنجم: کلمات کوتاه و حکیمانه	۱۱۲
	گونه ششم: موعظه	۱۱۴
	گونه هفتم: جدال آحسن و مناظره	۱۱۶
	گونه هشتم: پرسش و پاسخ	۱۱۸
	گونه نهم: ارتباطات غیرکلامی	۱۲۲
۲.	ارتباطات کلامی امیرالمومنین علیه السلام	۱۲۵
	ارتباط میان فردی (چهره‌به‌چهره)	۱۲۷
	۱. فرزندان	۱۲۸
	الف) خطابه امام به فرزندش محمد حنفیه	۱۲۹
	ب) نامه و سفارش امام علیه السلام به فرزندش امام حسن مجتبی علیه السلام	۱۳۰
	ج) وصیت به امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام	۱۳۲

- (د) موعظه کردن فرزندان ۱۳۳
- یکم. توجه به حق الناس و برتری نداشتن فرزندان حاکم بر دیگران ۱۳۳
- دوم. شیوه‌های جذب و نگهداری دوست ۱۳۴
- سوم. موعظه‌ای دیگر به امام حسن علیه السلام ۱۳۵
- (ه) برقراری ارتباط از طریق پرسش و پاسخ با فرزندان ۱۳۵
۲. یاران و هم‌کیشان ۱۳۶
- (الف) خطابه امام به همام بن شریح از یاران پرهیزکار ۱۳۷
- (ب) نامه امام به حارث همدانی از یاران مخلص ۱۳۸
- (ج) پرسش و پاسخ امام علیه السلام با ذعلب یمانی ۱۳۹
- (د) موعظه امام به برخی یاران ۱۴۰
- یکم. موعظه امام به قنبر، در عدم پاسخ‌گویی به دشنام‌دهنده ۱۴۰
- دوم. موعظه حضرت به عدی بن حاتم ۱۴۱
- سوم. کارگزاران و فرماندهان ۱۴۱
۳. مخالفان ۱۴۵
- (الف) خطابه امام به برج‌بن مسهر طایی از مشهوران خوارج ۱۴۷
- (ب) خطابه امام به طلحه و زبیر ۱۴۸
- (ج) مناظره امام با ابن کواء (از سران خوارج) ۱۴۹
- (د) مجادله و مناظره امام با معاویه ۱۵۰
- (ه) نامه امام به معاویه ۱۵۱
۴. جمعی و گروهی ۱۵۱
- (الف) مجموعه کارگزاران و فرماندهان ۱۵۳
- یکم. نامه امام به کارگزاران بیت‌المال ۱۵۳
- دوم. نامه امام به تمامی فرماندهان سپاه ۱۵۴
- (ب) منحرفان و جریان‌ات فتنه ۱۵۴
- (ج) عموم مردم جامعه ۱۵۷
- یکم. از خطبه‌های عمومی و زیبای امام علیه السلام ۱۵۸
- دوم. موعظه‌های عمومی امام علیه السلام با مردم ۱۵۹

۱۶۱.....	۳. ارتباطات غیر کلامی.....
۱۶۲.....	ویژگی‌های فیزیکی امام علیه السلام
۱۶۲.....	۱. پوشش و لباس امیرالمؤمنین علیه السلام
۱۶۵.....	۲. نظافت و آراستگی.....
۱۶۶.....	۳. جذابیت‌های ظاهری امام علیه السلام
۱۶۸.....	اندام و شمائل حضرت.....
۱۶۸.....	تواضع و فروتنی.....
۱۷۰.....	عطر زدن و انگشتی به دست کردن حضرت.....
۱۷۱.....	تصویرسازی امام علیه السلام
۱۷۲.....	۱. تصویرسازی عذاب الهی.....
۱۷۲.....	۲. تصویر بی‌ارزشی دنیا.....
۱۷۳.....	۳. به تصویر کشیدن یتیم‌نوازی.....
۱۷۴.....	۴. تصویرسازی فاصله حق و باطل.....
۱۷۴.....	استفاده از محیط پیرامون در ارتباطات.....
۱۷۵.....	۱. خاموش کردن چراغ بیت‌المال.....
۱۷۵.....	۲. جمع کردن مردم در مسجد و موعظه نمودن.....
۱۷۶.....	۳. اشاره به مزبله و موعظه یاران.....
۱۷۶.....	حرکات و مجاورت.....
۱۷۸.....	پیرازبان.....
۱۷۹.....	۱. جذابیت‌های کلامی.....
۱۸۰.....	فصاحت و بلاغت و زیبایی‌های کلام امام.....
۱۸۲.....	۲. مکمل‌های مختلف الفاظ.....
۱۸۳.....	الف) عاطفی و احساسی.....
۱۸۴.....	ب) ترغیبی و تشویقی.....
۱۸۴.....	ج) هیجانی و پرشور.....
۱۸۵.....	د) تند و انفجاری.....
۱۸۶.....	ه) سؤالی و انگیزشی.....
۱۸۷.....	و) اندازی.....

- ز) هشداری ۱۸۸
- ح) شکوه‌ای ۱۸۹
۳. آواها و آهنگ کلمات امام علیه السلام ۱۹۰
- نتیجه‌گیری ۱۹۳
- کتابنامه ۱۹۹

پیش‌گفتار

سیره پیشوایان معصوم علیهم‌السلام، برای پیروان آنان بسیار بااهمیت است؛ زیرا آنان مّصل به سرچشمه‌های وحی الهی‌اند و تمام رفتار و گفتارشان، سرمشقی برای رسیدن به سعادت و تکامل انسانی است. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «أَنَا لَا نَعُدُّ الرَّجُلَ مُؤْمِنًا حَتَّى يَكُونَ بِجَمِيعِ أَمْرِنَا مُتَّبِعًا مُرِيدًا»؛^۱ ما انسان را مومن نمی‌دانیم، مگر این‌که در همه امور از ما پیروی کند و ما را مُراد خود قرار دهد.

این امر بدین جهت مهم است که راهنما و الگو می‌بایست از کجی و اشتباه به دور باشد، تا پیروان از گمراهی و سرگردانی در امان بمانند. امام علی علیه‌السلام گمراهی راهنما را موجب نابودی پیروان می‌داند: «ضَلَالُ الدَّلِيلِ هَلَاكُ الْمُسْتَدِلِّ»؛^۲ گمراهی راهنما، موجب هلاکت و نابودی افراد می‌گردد.

بی‌شک پیروی صحیح از این پیشوایان الهی و راهنمایان بی‌خطا، نیازمند داشتن شناخت و درک صحیح از شیوه زندگانی و رفتارهای

۱. محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۷۸.

۲. عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم، ص ۲۱۰.

فردی و اجتماعی آنان است. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله زیربنا و اساس اسلام را شناخت و معرفت می‌داند: «إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ دَعَامَهُ وَدَعَامَهُ هَذَا الدِّينُ الْفَقْهُ»؛ هرچیزی زیربنا و اساسی دارد، و اساس دین اسلام، شناخت است.^۱

امام علی علیه السلام، به عنوان رهبر و راهنمای بزرگ بشریت، گام‌های علمی و عملی بی‌شماری در جهت تکامل انسانیت برداشته است. او که تحت تعلیم و تربیت مستقیم پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قرار گرفته بود، مجموعه‌ای از فضایل و کرامات را دارا بود و به اعتراف همگان، یگانه شخصیتی بود که از جانب پیامبر، «باب مدینه علم» نام گرفت.

علی بن ابی طالب علیه السلام، گذشته از برتری‌های بی‌شمار، امیر یگانه اقلیم لفظ و معناست. و خطابه‌ها و نامه‌ها و اندرزها و سخنان خردمندانه‌اش، از همان زمان که بر زبان و قلم مبارکش گذشت، در دل‌های پاکیزه و آزاده نقش بست و بر زبان‌ها افتاد و اوراق قلوب و صحایف دفترها را نگار داد و تا امروز همچنان در نطق پهنور فکر، مایه تفکر و گفتار است و همچون سیاله حیات، در اذهان و زبان‌ها می‌جوشد و سیر می‌کند.^۲

در منابع تاریخ اسلام و روایات و احادیث، سیره رفتاری و ارتباطاتی امام علی علیه السلام فراوان به چشم می‌خورد، و برخی از نویسندگان به سیره تبلیغی و رفتاری امام در دوران حاکمیت پرداخته‌اند. برای مثال در کتاب‌هایی مانند دانشنامه امام علی علیه السلام از پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه، سلوک علوی از حسین اسحاقی، سیره اداری امام علی علیه السلام در دوران

۱. محمد بن یعقوب کلینی، پیشین ص ۴۴.

۲. اسدالله مبشری، مقدمه ترجمه نهج البلاغه، ص ۲ (با تلخیص).

خلافت از مریم معینی نیا، سیره اقتصادی امام علی علیه السلام از رضا حسینی، سیره فردی امام علی علیه السلام از محسن عباس‌نژاد، منشور مملکت‌داری در نامه امام علی علیه السلام به مالک اشتر از زین‌العابدین قربانی، نقش و حقوق کارکنان در سازمان‌ها از دیدگاه امام علی علیه السلام از علی اصغر عطاران، اخلاق سیاسی از مقصود رنجبر درباره سیره فردی و اجتماعی و سیاسی امیرالمومنین علیه السلام سخن به میان آمده است.

بااین‌همه، از آنجا که شخصیت امام علی علیه السلام همان تجلی و مظهر انسان کامل و بی‌نهایت است، سخن گفتن و تحلیل و توصیف چنین شخصیتی در حد توان بشری نیست، و بشر فقط با فهم قاصر خود مطالبی را استخراج و اقرار می‌کند که این نه تمام آن چیزی است که می‌خواسته و یا می‌تواند بگوید. آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید.

در این میان شروح مختلفی که بر نهج‌البلاغه نوشته شده است، می‌تواند دستمایه خوبی جهت شناخت برخی سیره‌های ارتباطی و رفتاری امام علی علیه السلام باشد. علامه امینی بالغ بر ۷۰ شرح بر نهج‌البلاغه معرفی می‌کند که امروزه بیش از این مقدار است. شرح ابن‌ابی‌الحدید معتزلی با نام جلوه تاریخ در شرح نهج‌البلاغه، با تحقیقی دقیق، مطالب باارزشی از سیره حضرت ذکر کرده است. منهاج البرائه قطب‌الدین راوندی، بهج الصباغه محمدتقی شوشتری، فی ظلال نهج‌البلاغه محمدجواد مغنیه، شرح نهج‌البلاغه احمد مدرس وحید، اختیار مصباح السالکین ابن‌میثم بحرانی، شرح نهج‌البلاغه علامه محمدتقی جعفری، منهاج البرائه هاشمی خوئی، پیام امام آیت‌الله مکارم شیرازی به غیر از شرح خطبه‌ها و نامه‌ها و کلمات کوتاه، به موقعیت‌ها و چگونگی ایراد

برخی خطابه‌ها و نوشتن نامه‌ها نیز اشاره، و نوع رفتار و ارتباطات حضرت را نیز بیان کرده‌اند.

امروزه با بیش از ده‌ها کتاب سیره‌نویسی و تاریخی مانند سیره ابن هشام، الامامه والسیاسه دینوری، اسدالغابه ابن اثیر، تاریخ ابن خلدون، تاریخ طبری، اخبار الطوال دینوری، تاریخ یعقوبی، مروج الذهب مسعودی، طبقات الکبریٰ واقدی، الفتوح ابن اعثم، الکامل فی التاریخ ابن اثیر و دسترسی آسان به این کتابها، کار برای محققان و پژوهشگران علوم انسانی راحت‌تر شده است، اما هنوز جای خالی سیره حضرات معصومین علیهم السلام به‌ویژه امیرالمومنین علیه السلام، در حوزه‌های مختلف علوم انسانی مانند جامعه‌شناسی و علوم ارتباطات احساس می‌شود. این تحقیق در زمره کارهای تازه در حوزه ارتباطات انسانی و تطبیق آن با سیره ارتباطی امام علی علیه السلام در دوره حاکمیت است.

پیام‌های حضرات معصومین علیهم السلام به جوامع بشری، نشانه‌هایی از استمرار ارتباطات انسانی این معلمان برتر، به جامعه و بشریت است. امروزه در عصر ارتباطات، نیاز مبرم و اساسی به این آموزه‌ها احساس می‌شود. سیره امیرالمومنین علیه السلام به عنوان حاکم و رهبری عدالت‌محور که هیچ چیز کوچکی از چشمان تیز عدالت او پنهان نمی‌ماند، می‌تواند الگویی برای حاکمان و کارگزاران حکومتی باشد. لازمه تحقق این آرمان، استخراج شیوه‌ها و گونه‌های ارتباطاتی حضرت و ارائه آن به جامعه است. اثر پیش‌رو حاصل تحقیق و کنکاش در متون تاریخ اسلام و دوران حاکمیت امیرالمومنین علیه السلام است که با مطالعات کتب علم ارتباطات در هم آمیخته شده است.

بر خود لازم می‌دانم از مؤسسه عالی علوم انسانی جامعة المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیه، به‌ویژه جناب حجت الاسلام دکتر محمدرضا

آقای و جناب حجت‌الاسلام دکتر فاضل حسامی که گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی‌های سازنده خویش بارور ساختند، صمیمانه تقدیر و تشکر کنم.

غلامرضا حدادزاده

موسسه عالی علوم انسانی قم

جامعة المصطفی ﷺ العالمية